

РЕЛІКТОВА ПРЕФІКСАЦІЯ В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ЕТИМОЛОГІЧНОМУ ГНІЗДІ *VER -

Олександр Іліаді (Кіровоград)

Спостереження за рефлексами праслов'янського кореня *ver- дозволяє встановити основні напрямки розвитку їх семантики. Це є необхідною передумовою і для вичленювання архаїчних префіксів, систему яких утворює близько десяти одиниць. Вони разом з іншими афіксами формують словотвірне поле генетичного гнізда *ver- як мовної мікросистеми. Знання їх валентності і типів є запорукою успішного етимологічного пошуку.

The observations for the reflexes of the old slavic root *ver- help to point out the general directions of his semantic development. This is necessary moment for point out of the archaic prefixions, which form the derivational field of this genetic cluster as a linguistic microsystem as the others affixes. The necessary condition for the successful research is the knowledge about the laws of the combination and types of this prefixes.

Одним з провідних підходів до етимологізації лексики споріднених мов є реконструкція генетичних (resp. етимологічних) гнізд. Показниками співвідношень слів у межах таких гнізд є передусім словотвірні типи, які становлять каркас етимологічної моделі і визначають основні напрямки розвитку семантики архетипів. У зв'язку з цим привертає увагу ряд архаїчних префіксів, якими оперувало праслов'янське гніздо похідних кореня *ver- з гіперсемами "крутити", "вертїти", "гнути", "дряпати", "жбурляти"; "палити" (<i>i-ε *u er-/u or-/*u r-; [ЕСУМ 1982:1,433]: *a-, *ko-, *pa-, *o-, *še-, *sko-, *ma-. Термін "гіперсема", запропонований В.В.Левицьким, вжито у значенні "інваріантна, давня семантика (пракореня)". Рефлексом гіперсеми в кожному конкретному слові на певному хронологічному зрізі є сема [Левицкий 1997:13].

Всі наведені префікси в історичну добу були вже мертвими і тому вилучаються етимологічно. Факт наявності подібних морфем у складі розглядуваних слів дозволяє віднести ці лексеми до шару старожитньої (праслов'янської) мовної спадщини і відновити їх первісний вигляд.

1. УТВОРЕННЯ З *А- (<І.-Є.*Е/*О)

*авъгпъ / авъгпъ: рос. арх. аврынъ “рослина” (lemna); болотяна ряска”; авра’нъ “рослина з родини норичникових; лихоманкова трава” [Даль 1955: I, 4].

*авъгсь/*авъгзь?: чес. *averse* “відпраза” [ЧРСП 1967: 22]; свц. *averzia* “т.с.” [СРС 1976: 21].

*авъгльѣ: с.-х. ‘аврље “те, що згнило (про бур’яни, листя)” [Толстой 1970: 16].

*asvegъ/*asvegхъ: рос. діал. *асве’р* “колодязний журавель; гнучкий шест, на котрий підвішується колиска; пест для того, щоб товкти у ступі”; рос. діал. *асве’рх* “т.с.” [Лаучюте 1982:52].

Наведені лексеми репрезентують основи, структурно членовані на корінь *veg-/въг- з різним якісним ступенем апофонії. Його семантичні рефлекси цілком очевидні. Цікавим є зв’язок між *авъгпъ та авъгльѣ, оскільки перше безпосередньо продовжує гіперсему “гнути” (пор. такі особливі якості рослин, як гнучкість, ламкість), а друге – опосередковано, минаючи “рослину” ланку: “гнути” > “трава” > “те, що віджило (гниль)”. Подібний ізосемантичний ряд вибудовують похідні гнізда кореня *(S)ker- з аналогічним базовим значенням: пор. блр. діал. *сукрак* “смолистий пень; смолистий шматок сосни, волокна якого сплетені” > “скорочене, застигле тіло небіжчика” [Козлова 1997: 48]. В майже всіх реконструйованих основах згаданий корінь ускладнений різними детермінативами (-п-, -s-, -z-, -l-, -x-), а останні дві континуують s-mobile.

Системний розгляд небагатьох репрезентантів праслов’янської моделі все ж таки дає підстави для заперечення балтійського походження рос. *асве’р*, *асве’рх*, *свор*, *съви’р(а)* (<лтс. *svira*, *sv ĭ ra* “колодязний журавель; важіль”, *svere* “т.с.” [Лаучюте, там же]. Автохтонний характер цих субстантивів підкреслюється їх генетичним (слов’янським) зв’язком з д.-р. *яворъ* “копа сіна” (<псл. *avogъ < *въгĕti “зачиняти (тобто ув’язувати копу)”; [ЭССЯ 1974: I, 98].

У словотвірному полі розглядуваної моделі, на наш погляд, тлумачаться й літописні ойконіми *Аверещиє* та **Аверовци*, зафіксовані у Молдавському князівстві [ССУМ 1977: I, 64]. Основа першого репрезентує корінь *veg-, нарощений детермінативним

комплексом **-st-*, і структуральний **-jъ*, пор.: псл. **grst-jъ*, **bъrstjъ* [Шульгач 1998: 23-24]. Таким чином, реставрується давня апелятивна база **averstjъ*. “Деструктивна” коренева семантика в цьому випадку відбиває особливості ландшафту (“щось нерівне” плюс розмита семантика **a-* “приблизність” [ЕССЯ 1974: I, 48]) або наявність (і характеристику) гідрооб’єкта, що є цілком виправданим, оскільки поселення виникали тільки безпосередньо біля водоймищ, пор.: д.-р. **Вревъ** (місто у Псковській землі), **Вручий** (місто у землі древлян) < д.-р. **върѣти** “кипіти”, **въручий** “який бурлить, кипить” < псл. **vъrĕti* (пор. ще с.-х. **вру’так** “джерело”) [Нерознак 1983: 51-52] < і.-с. ** u r -* “крутити (>вирувати)”.

В основі другого ойконіма вичленовується суфікс *-ець*, словотвірне значення якого, враховуючи апелятиви з аналогічними суфіксами, може вказувати на його топонімічну функцію, пор.: укр. діал. **зворець** “великий непрохідний ліс з яругами й вертепами” (<**jъz-vog-* плюс *-ьсь* “місце”), **звїринець** “червоні ягоди” [Онишкевич 1984: I, 301, 324], де *-ець* первісно мав аналогічну функцію (тобто “місце, де ростуть ягоди”). Давність обох онімів не викликає сумніву, доказом чого є їх закріплення в староукраїнській ономастиці. Проте не виключено, що дериваційне нашарування в **Аверовци** має пізніший характер.

Доцільність кваліфікації обох онімів як слов’янських підтверджується характером розселення слов’янських племен, зокрема, їх експансією на Балкани і терени сучасних Румунії та Молдови, епіцентром якої були Карпати. Пор., напр., численну слов’янську топоніміку (деревати з **ver-*) у Візантії: **Ἰσβοῦρι** (Ізвори), **Верτζοβα**, **Верто’πλ** (Вертеп), **Βραστοβον** (Врѣстово), **Βερβαίνα** (Върбно) та ін. [Гильфердинг 1868: I, 283, 287, 288, 294].

2. УТВОРЕННЯ З **КО-/ *КУ-/ *КА-/ *ЇЕ- (*ЇЬ-)/ *ЇІ-/ *ЇА-*

2.1. ПОХІДНІ ВІД ЕЛЕМЕНТАРНИХ (КОРЕНЕВИХ) ОСНОВ

*kovъriti/ *kavъgъ/ *kuveriti: укр. бойк. **кови’рити** “хиріти” [Онишкевич 1984: I, 363], рос. діал. **ковырнуть** “перекинути,

примусити впасти, звалити”, **ковыря'ть** “ковиряти; робити подвійне плетіння на подошві лаптя для зміцнення”, **ковыря'ться** “т.с.; лежати, валятися”, **ковыря'чий** “такий, що погано тримає і не може витримати” [Оссовецкий 1969: 228]; укр. поліськ. **ка'вер** “вир; коловорот” [Лисенко 1974:88]; рос. діал. **куверитьсья** “вередувати” [Даль 1955: II, 210].

*čevъgъ?/*ěvъgъ?: с.-х. **ц'евара** “гомілка; тонка нога” [Толстой 1970: 654], ц.-сл. **чеверь** “отрута” [ПЦСС 1900: 813]; с.-х. **чв'ор** “вузол; сук (на деревині)”, **чв'оруга** “великий вузол, гуля (від удару)”, **чва'рак** “шкварка”, **чв'арити** “витоплювати, топити (сало)”, **цв'р'ети** “розтоплювати (сало)” [Толстой 1970: 652, 654, 662]. Анлаутне ц- у сербохорватських прикладах відбиває первісне ч-<*čъ- (див. нижче).

*čavъgъrĕti/ *čavъgъjъ/ *čivъgъ-/ *čivъgъrĕti: рос. діал. **чавреть** “втрачати здоров'я, сили; марніти” [Оссовецкий 1969: 591], **чавер'гътъ, чавр'гътъ** “тьмяніти, марніти, сохнути, гнити” [Даль 1955: IV, 580], с.-х. **цав'арија** “погане вино” [Толстой 1970: 653]; рос. діал. **чаврый** “худий, тьмянний, кволий; ушкоджений; болячка” [Даль 1955: IV, 574]; укр. поліськ. **чи'вр'іти** “хиріти, жовтіти, засихати (про дерево)” [Лисенко 1974: 231], рос. діал. **чи'вер'гътъ, чивр'гътъ** “тьмяніти, сохнути, марніти, гнити” [Даль 1955: IV, 580].

2.2. ПОХІДНІ ВІД ДЕТЕРМІНАТИВНИХ ОСНОВ:

2.2.1. Основи з t- детермінативом

*kovo(ъ)rtъ/*kuvertъ: укр. поліськ. **ко'ворот** “ворота (на межі сіл); товста гілка, яка відгалужується вбік від стовбура дерева”, **коворо'тка** “прядка” [Лисенко 1974: 99], рос. діал. **ко'воротъ** “стовб і навіси, на котрі підвішуються ворота” [Даль 1955: II, 128], с.-х. **к'ов̄ р̄ тан.** “коло, кільце, щось закручене, згорнуте” [Толстой 1970: 212]; болг. **куве'рта** “верхня палуба”, **кувертюра** “покривало (на постіль); скатертина” [Бернштейн 1975: 283].

2.2.2. Основи з z, s, п – детермінативами

*kovъgzъ/*kuvъgzъ/*kavъgzъ (< *vъgzti “плести”; [ЕСУМ 1985:II,235]), рос. діал. **ко'верзень** “верзні; лапті (ракітові, вітлові)” [Даль 1955: II, 128]; укр. волин. заст. **кувирзу'н, кувирза'** “велика опуклобока солом'яна посудина, плетена лозою, для зберігання зерна” [Корзонюк 1987: 145], рос. діал. **куверзе'нь** “катання, особливо зимнє” [Даль 1955:II, 210]; рос. діал.

каверза^{ть}, каверзит^ь “вахляти, робити погано; порсатися, коvirяться, верзти (наприклад, плести лапті)”, ка[’]верза “гачки; підступні прийоми, пастки; вади”, ка[’]верзь “гидь, мерзота, паскуда” [Даль 1955: II, 71].

*čavъrзgati/ *čivъrзiti: с.-х. чав^рзгати “п'ятякати, набридати п'ятяканням” [Толстой 1970: 659]; рос. пск., твр. чиверзит^ь “метушитися, порсатися” [Даль 1955: IV, 603]. Останній приклад демонструє розвиток енантіосемії: “бути енергійним” ↔ “бути марудним”. Виходячи з семантичних взаємозв'язків слів у межах досліджуваного гнізда, встановлюємо первинність семема “порсатися” (її найближчий російський еквівалент – “ковиряться”), як рефлекса псл. *^к“крутити” або *^в“вертити”, пор. рос. чиверга[’] (див нижче).

*ковъrга/*čivъrга: рос. діал. ковре[’]га [Оссовецкий 1969: 228], ц.-сл. коврига “коло” [ПЦСС 1900: 256], болг. ковриг “пиріжок” [ЕСУМ 1985: II, 486]; рос. діал. чиверга[’] “той, хто дуже квапиться; метушня” [Даль 1955: IV 603].

Виходячи з принципу самотутності як орієнтуру в етимологічних студіях, а також враховуючи слов'янський кореневий й афіксальний потенціал, північно-тюркське походження слов'янського коврига [ЕСУМ 1985: II, 486] доцільно відхилити. Зважаючи на іншу реконструкцію *къrviga з пізнішою метатезою rv > vr [Козлова 1997: 361], можна поки що констатувати генетичну неоднозначність вказаного слова, бо семантична однорідність гнізд коренів *къг- і *въг- робить питання про реконструкцію етимона проблематичним.

*čъvъrstъ/*čevъrstъ: с.-х. чв^рстац (бот.) “вербена” [Толстой 1970: 662]; болг. чевръст “моторний, швидкий, меткий” [Бернштейн 1975: 710]. Цікавою рисою саме дериватів з е- та і-вокалізмом префіксів є наявність у них значень (чи сем) “енергійний рух”, у зв'язку з чим пор. болг. чевръст, рос. чиверзит^ь, чиверга.

*киvъrпъ/*čъvъrпъ/*čevъrпъ: укр. волин. куvirняха “товста сучкувата палиця” [Корзонюк 1987: 145]; с.-х. чв^рнат “сучкуватий; з вузлами”; с.-х. чев^рнтија “вир” [Толстой 1970: 662].

2.2.3. Основи з L, k (c), d, m, j – детермінативами

*ковъrґa(i)ti/*čavъrґati?/*čъvъrґiti: с.-х. обл. ков^рльяти “котити, куvirкати, катати” [Толстой 1970: 212]; с.-х. чав^рльяти “п'ятякати,

балакати”, чав'р'льуга “жайворонок” [Толстой 1970: 659-660] (пор. псл. *skъrgujъ (>с.-х. діал. skrguja “невеличка польова куропатка”) < *(s)къг-g-[Козлова 1997: 252]; с.-х. цвр'льити “топити, розтоплювати (сало)”, чвр'льити “т.с.; палити, опалювати (шкіру, пір'я)”, чвр'льак “гуля, бородавка; шпак”, чвр'лька “дерев'яний клин (у стіні)”, чв'р'льуга “гуля (під шкірою); жайворонок” [Толстой 1970: 662]. Л.А.Булаховський вивів с.-х. чво'рак (без аналізу морфемної будови) з *шкворак, зазначивши вплив “звуконаслідувального” оточення подібних назв птахів [Булаховський 1948: 192]. Проте не може не впадати в око паралельне функціонування семем “птах” і “гуля (бородавка)” в спільнокореневих лексемах. Звичайно, можна припустити контамінацію значень, але ми поки що не маємо матеріалу, який би репрезентував дериваційно тотожні слова, в кожному з котрих означені семем виступали б у рафінованому вигляді. Натомість значення “гуля”, “бородавка” підтримуються численними етимологічно тотожними (спільнокореневими) відповідниками з “деструктивною” семантикою, яка продовжує гіперсеми “крутити”, “гнути”. Звідси робимо висновок про вторинність значення “птах”, виникнення якого дійсно могло спричинитися під впливом звуконаслідування як продуктивного способу номінації в сфері орнітологічної номенклатури [пор.: Булаховський 1948: 154-160].

*ковьг'цити/*ковьг'кати: с.-х. ков'рчати(се), к'оврчити “завивати (волосся)” [Толстой 1970: 212]; рос. кове'ркать, кове'рковать “гнути, ламати, бгати, згинати” [Даль 1955: II, 128].

*цьвьг'кати/*цьвьг'кати: с.-х. чвр'кнути “вдарити” [Толстой 1970: 662]; болг. чов'ркам “ковиряти, точити, гризти (про гробака)” [Бернштейн 1975: 716].

*kovordъ/*kovъrdja(i)ti/*kavъrditi/*kuvъrdati: укр. поліськ. коворо'дка “прядка” [Лисенко 1974: 99]; с.-х. ков'рцати, к'ов'рцити(се) “завивати (волосся)” [Толстой 1970: 212]; болг. кавард'исам “додавати до їжі смажену цибулю та перець” [Чукалов 1960: 335], діал. каварди'сам, кавърди'сам “підсмажити м'ясо з цибулею і перцем” [Бернштейн 1975: 244] (де [ъ] є наслідком редукції [а] (<псл. [*ъ]) у ненаголошеному складі, що є нормативним для болгарських діалектів), рос. діал. каварда', кавырда'къ “суміш, бовтанка; несмачна юшка; окрошка; (тул.) різновид окрошки, селянки з капустою, цибулею; (волз.) рибальська пшенична каша з рибою; (у пивоварів) пуста брага

останнього спуску” [Даль 1955: II, 71], д.-р. кавардакъ “страва, щось на зразок окрошки з різних риб” [ПЦСС 1900: 1004]; рос. діал. кувь’рдаться “кувиркатися”, кувь’рдыши “кувирки”, кува’рдышь “розкольник (перекувыра?)” [Даль 1955: II, 210-211].

Є підстави вважати давньоруське й російське діалектне кавардакъ, каварда’, кавырда’къ одвічно слов’янськими попри виведення їх з тур. *kavurdak* “страва зі смаженого м’яса” [Фасмер 1987: II, 153], яке ігнорує слов’янський матеріал. Ці лексеми повністю співвідносяться з болгарськими дієсловами із значеннями “смажити”, “додавати”, які, у свою чергу, є рефlekсами відповідних прототипів розглядуваного гнізда: пор. гіперсеми “палити (> смажити)”, “крутити”, “гнути” (> *торкатися > “перемішувати”). До того ж семантична ланка “торкатися” як перехідна засвідчена в іншому гнізді з “деструктивним” вихідним значенням: пор. сп.-герм. **t ā k-/t ō k-* (<i.-с. **d ā -/d ō -* “різати, ділити”; [Левицкий 1997: 12-13]).

**кавь’рjити?*: с.-х. заст. кавр’ајисати “заклепати, приклепати” [Толстой 1970: 199].

**кавь’гть/*сєвь’гть?*: болг. діал. кавър’ма “кавурма; страва з мя’са з гострими спеціями” [Чукалов 1960: 336; Бернштейн 1975: 244]; болг. діал. чеверме’ “філе (на вертелі)” [Бернштейн 1975: 710]. Звук [ъ] у першому випадку виник через редукцію [е] (<псл. [*ъ]) у ненаголошеному складі (пор. кавър’ди/сам) і тому збереження кореневого [е] в чеверме’ в діалектах є аномалією.

Континуанти гнізда **veg-* становлять дуже строкату групу в семантичному відношенні. Одиниці, котрі продовжують базове “палити”, на перший погляд, функціонують ізольовано, що може викликати сумніви стосовно належності їх саме до розглядуваного гнізда. Але в етимологічній літературі вже неодноразово висловлювалась думка про синкретизм значень “крутити”, “гнути”, “палити”, і тому доцільним є об’єднання в одне генетичне макрогніздо і.-с. **u eg-/u og-/*u g-* дериватів коренів, визначених Ю.Покорним як омонімічні, які відрізняються типом поширювача (-*g-, -*s-, -*d-, -*p) [Левицкий 1997: 13; Варбот 1978: 34; Маковский 1992: 74; Мониц 1998: 97-120]. Ізоляція ж репрезентантів “палити” свідчить про руйнування гнізда, яке почалося, ймовірно, ще на індоєвропейському рівні.

3. УТВОРЕННЯ З *PO-/*PA-; *O-

Означені префікси в слов'янських мовах в їх сучасному вигляді майже непродуктивні. З метою запобігти “реконструкції” лексем, які й зараз осмислюються як похідні (мають мотивуючі основи), відбір небагатьох слів здійснювався з урахуванням відсутності твірної бази.

*pavogъ/*rovъgъ: укр. поліськ. павро/зи’ “вистріпані нитки в одязі” [Лисенко 1974: 148], рос. діал. па’ворозъ “зашморг у лантуха, гаманця, шнурок, зав’язка”, паво’рникъ “прясельник, жердинник” [Даль 1955: III, 6]; болг. діал. повръзло’ “ручка (кошика)” [Бернштейн 1975: 454].

*ovъgпъ?: укр. поліськ. овру’но овру’нь “осіннє кущування посівів жита й пшениці, вруна” [Лисенко 1974: 141].

*osverъ?: рос. діал. осве’р “палиця, важіль, журавель біля криниці”, осви’р “важіль” [Лаучюте 1982: 52]. Останнє як варіант асве’р уважається балтизмом (див. вище). Пор ще псл. *o-къга, *o-skъга, реконструйовані на ономастичному матеріалі [Козлова 1997: 43], де *o- також приєдналося до іменних основ.

4. УТВОРЕННЯ З *ŠE-/*ŠA-/*ŠI-

Ця префіксальна модель вже була в полі зору дослідників [Куркина 1992: 60; Фасмер 1987: IV, 393]

*ševernъ?/*šivъgziti/*šavъgziti: рос. діал. шевере’нька “скринька, зобня, кошик” [Даль 1955: 4, 626]; рос. діал. ши’верзить “коверзувати, робити навмисне, заважати”, ши’верга “хто шиверзить” [Даль 1955: IV, 632]; рос. твр. ша’верзить “бешкетувати, псувати, заважати; пліткарювати” [Даль 1955: IV, 618].

*ševъgъ(ь)/*šavъgiti?: укр. бойк. шуваро’вий “очеретяний”, шува’рь, шува’р, шова’рь “очерет” [Онишкевич 1984: II, 391], рос. діал. шеверять “ворушити, ритися” (звичайно пов’язується з шевелить; [Фасмер 1987: IV, 421]) (кореневе [e] у конкретному випадку, з огляду на а, о, ы-вокалізм співвідносних основ, репрезентує псл. [*ъ], а не [ь], що є реальним, враховуючи факт розмаїття рефлексій [*ъ] після набуття ним тембрової визначеності в праслов’янських діалектах), шевыря’ть “ковиряти, порсатися, ворушити; заважати; переривати”, шевыря’ньє, шевы’рка “дія від шевыря’ть; ковтання”, шевыря, “той, хто

риється, де не можна”, шевырю’га “струп, лупа, яка сходить у лазні від тертя”, шевыря’ка “веселка; опік” [Даль 1955: IV, 626], с.-х. ш’ев а р “очерет, кущ”, шев’ар’ї к (збірн.) “чагарник, очеретяні зарості”, шева’рица “лісна парость; будинок, вкритий сухим очеретом” [Толстой 1970: 672], болг. шевро’ “шкіра” [Бернштейн 1975: 720], пол. szuvar “очерет” [Онишкевич 1984: II, 391]; укр. волин. ша’вуритися “метушитися”, шава’р “зарості водяних рослин в озері”, шаваре’не “т.с.” [Корзонюк 1987: 258], рос. діал. ша’врикъ “кал у грудках” [Даль 1955: IV, 626], болг. шава’р заст. “очерет”, шавар’ак “очеретяні зарості, місце, яке заросло очеретом” [Чукалов 1960: 1171; Бернштейн 1975: 718].

*šivortъ: рос. шиворот “ворот, комір; тил шиї”, пор.: воротникъ, ворот-окъ, ворот-ень “т.с.” [Даль 1955: IV, 632].

*ševъrdati/*še(ь)vъrġьъ: с-х шев’рдати “ухилитися від роботи, бути ненадійним у роботі; не дотримуватися слова, обіцянки”, шев’рдало “ненадійна людина, яка не дотримує свого слова”; шев’рлуга, шв’рлуга “жайворонок” [Толстой 1970: 672-673] (пор. вище його алодериват чав’рлуга).

5. УТВОРЕННЯ ЗІ *SKO- / *SKЪ-

*skъvariti/*sk(ъ)ovorda: укр. шкварка, рос. діал. шкварить(ся) “смажити, розтопити до спеки; бити, сікти”, шква’ра “відходи, що залишились після витоплювання сала; сволота”, шкваро’къ “шмат свинячого сала” [Даль 1955: IV, 637], чes. škva’r(a) “шлак, непотріб”, škvarek “шкварка”, škvařit(se) “розтоплювати, топити (сало)” [ЧРСП 1967: 576]; ц.-сл. сковрадники “коржі”, скврада “вогнище, дім, майно” [ПЦСС 1900: 604, 1105]. Анлаутне шк- у пропозованих лексемах континує псл. *sk-, на що вже (на іншому лексичному матеріалі) неодноразово вказували дослідники [Булаховський 1948: 192; Фасмер 1987: IV, 448; останній пояснює цю зміну як експресивну]. Детальніше ж про культурно-історичний бік етимологізації *skovorda див. статтю Л. В. Куркіної [Куркіна 1992: 57-62].

Враховуючи можливість зміни початкового *sk- > *x- [Шустер-Шевц 1987: 219-223] у спільнослов’янський період, ми вбачаємо у псл. *xvorstъ рефлекс і.-є. *uog-, розширеного на праслов’янському ґрунті детермінативним комплексом з наступним ускладненням префіксальним *skъ-, аломорфом *sko- із ступенем

редукції вокалізму. Таким чином, структура архетипу могла до початку занепаду зредуктованих мати вигляд **xъvorstь* < **skъvorstь*. “Рослинна” семантика (пор. аналогічні значення багатьох розглянутих вище слів) закономірно продовжує гіперсеми “крутити”, “гнути”, що вже відзначалося у науковій літературі, зокрема у працях І.Тріра, М.М.Маковського, В.В.Левицького. Порівняння **xъvorstь* з д.-в.-н. *hurst, horst* “чагарник”, англос. *hurst* “ліс”; які існують в етимологічній літературі [див: Фасмер 1987: IV, 231], з фонетичного боку є незадовільними, бо герм. [h] відбиває і.-є. [*k], [*k]. Швидше, германські приклади етимологізуються в макрогнізді і.-є. **ker-* з близькою вихідною семантикою, один з напрямків розвитку котрої передбачає значення “рости, вирощувати”, пор: вірм. *ser* “покоління”, д.-ісл. *hirsi* “просо” [Макаев 1970: 93].

*skъvъrъ ?/ *skъvъrĕiti: укр. діал. *шкви'ра* “завірюха”, рос. діал. *шквира* “зимова негода” [Даль 1955: IV; 637] (пор.псл. **vъrĕti* “кипіти, вирувати, бити джерелом”; [ЕСУМ 1985: II, 251]), чes. *škvog* (зоол.) “вуховертка” [ЧРСП 1967: 576]; ц-сл. *скверчити* “зкручувати, зтиснути” [ПЦСС 1900: 604], пор.: **kovъrĕiti/ *kovъrkati* (див. вище).

6. УТВОРЕННЯ З **МА-* / **МО-*

Зазначений префікс, як показує зібраний на сьогодні матеріал, виділяється тільки в одному слові розглянутого гнізда: **mavъrtъ?*: рос. діал. *мавро'тъ* “рослина (*Gytisus hirsutus*); дреза, ракітник, беляк, звіробій” [Даль 1955: I, 431]. Проблематичним унаслідок відсутності інших відповідників є встановлення кореневого вокалізму.

Слід відзначити особливий характер його валентності, оскільки цей афікс приєднувався до типу основ, корені котрих приховують гіперсеми “бити”, “крутити”, “різати”, до кола котрих належить і псл. **ver-/ *vor-/ *vъ(ь)г-*. Пор: праслов'янські гідроніми **Макъгъпа* з коренем **къг-* (< і.-є.; *kr* - “різати, крутити”), **Макъlda* з кореневим **къl-* (< і.-є. **kl* - “різати, гнути”) [Шульгач 1998: 19-20]; апелятив *макабу'ла* “лашко (про мляву, неповоротку людину)” [Чабаненко 1992: II, 203] з псл. **(s)kov-* “гнути, скоблити”.

Семантика розглядуваних префіксів унаслідок їх дописемного “скам’яніння”, а також функціонування у різних семантичних (тематичних) класах слів не може бути достеменно точно реконструйованою. Але наявність цих морфем у структурі пропонованих слів у багатьох випадках є безсумнівною. Визначити це допомагає саме гніздовий підхід, тобто розгляд слів як багатоаспектних одиниць у якнайширшому їх семантичному і дериваційному діапазонах.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бернштейн 1975 – Бернштейн С.Б. Болгарско-русский словарь. – М.: Рус. яз., 1975. – 768 с.

Булаховский 1948 – Булаховский Л.А. Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц // Вопросы славянского языкознания. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1948. – С. 153-197.

Варбот 1978 – Варбот Ж.Ж. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имсн IV // Этимология 1976.- М.: Наука, 1978. – С. 31-50.

Гильфердинг 1868 – Гильфердинг А. История сербов и болгар // Собрание сочинений: В 4-х т. – СПб., 1868. – Т.1. – 800 с.

Даль 1955 – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка.- М.: ГИС, 1955. – Т. 1-4.

ЭССЯ 1974 – Этимологический словарь славянских языков: Праславянс-кий лексический фонд /Под. ред. О.Н.Трубачева.: – М.: Наука, 1974. – Вып.1. -214 с.

ЕСУМ 1982, 1985 – Етимологічний словник української мови:В 7-ми т. / Гол. ред. О.С.Мельничук. – К.: Наук.думка, 1982, 1985. – Т.1 – 2.

Козлова 1997. – Козлова Р.М. Структура праславянского слова (Праславянское слово в генетическом гнезде). – Гомель, 1997. – 412с.

Корзонюк 1987 – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць / Гол.ред. І.Г.Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.

Куркина 1992 – Куркина Л.В. Славянские этимологии (*skovorda, *pařьkati) // Этимология 1990. – М.: Наука, 1992. – С. 57-62.

Лаучюте 1982 – Лаучюте Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках. – Л.: Наука, 1982. – 210 с.

Левицкий 1997 – Левицкий В.В. Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков. – Черновцы: Рута, 1997. – 275 с.

Лисенко 1974 – Лисенко П.С. Словник поліських говірок. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.

Маковский 1992 – Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Проблема онтогенеза слова в индоевропейских языках. – М.: Наука, 1992. – 189 с.

Монич 1998 – Монич Ю.В. Проблемы этимологии и семантика ритуализированных действий // Вопросы языкознания. – 1995. – N1 – С. 97-120.

Нсрознак 1983 – Нсрознак В.П. Названия древнерусских городов. – М: Наука, 1983. – 207 с.

Онишквич 1984 – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К.: Наук. думка, 1984 – Т. 1-2.

Оссовецкий 1969 – Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района, Рязанской области) / Под ред. И.А.Оссовецкого. – М., 1969. – 613 с.

ПЦСС 1900 – Полный церковно-славянский словарь (со внесеніємъ въ него важнейшихъ древнерусскихъ словъ и выражений). Составил священникъ магистръ Григорій Дьяченко. – М., 1900. – 1120 с.

СРС 1976 – Коллар Д. Словацко-русский словарь. – М. – Братислава, 1976. – 768 с.

ССУМ 1977. – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2-х т. К.: Наук. думка, 1977. – Т.1 – 2.

Толстой 1970 – Толстой Н.И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М.: Сов. энцикл., 1970. – 735 с.

Фасмер 1987 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т. 1-4.

Чабаненко 1992 – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: В 4-х т. – Запоріжжя, 1992 – Т. 2. – 300 с.

ЧРСР 1967 – Чешско-русский словарь / Под ред. П.Поглея и М.Венцовской М.: Сов. энцикл., 1967. – 845 с.

Чукалов 1960 – Чукалов С. Българско-руски речник. – София: Държавно издателство “Наука и изкуство”, 1960. – 1191 с.

Шульгач 1998 – Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 403 с.

Шустер – Шевц 1987 – Шустер – Шевц Г. До етимології слов'янських слів з початковим *ǰ- (до генезису праслов'янського *ch-) // Л.А.Булаховский и современное языкознание. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 219-224.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іліаді Олександр Іванович – аспірант кафедри української мови КДПУ ім. В. К. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми порівняльно-історичного мовознавства та слов'янської етимології.